

Фергад Туранли

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4637-7121>

МЕТОДИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СТАРОТУРЕЦЬКИХ ТЕКСТІВ І СХЕМАТИЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядається методологія² вивчення старотурецьких рукописних документів. Вона є наукою про способи, теоретичні засади вивчення та пізнання світу, а також сукупність методів дослідження певної галузі науки; наукові способи дослідження предмета з метою отримання теоретичних і практичних результатів, зосібна розширення пізнавального процесу³. Особливості методології дослідження арабографічних османсько-турецьких текстів, ретельне вивчення мови, полягають у студіюванні процесу розвитку української нації як окремої етноісторичної спільноти та держави козацького періоду. Слід наголосити, що набуття нею національних особливостей відбувалося в умовах тривалої історичної еволюції та культурного, мовного взаємовпливу народів, територія розселення яких була прилеглою або безпосередньо межувала із землями України⁴.

Ключові слова: методологія, історія, культура, османсько-турецький текст, топонімія, інтерлінгвістика.

Вивчення зазначених писемних джерел із застосуванням сталої методології історичної науки допомагає отримати інформацію не лише про фіксування подій і явищ, що відбувалися на українських теренах, зокрема у XVI–XVIII ст., представниками найбільш розвиненої у той час літописної традиції арабсько-

² У перекладі з грецьк. (μεθοδολογία) «шлях, дослідження, спосіб пізнання, вчення»; з турецьк. (metod bilgisi, yöntem bilimi) «застосування методів дослідження для досягнення визначеної мети», зосібна наука про вдосконалення загальних методологічних принципів для створення нових методів здійснення наукових досліджень, які складаються з двох головних принципів: аналізу та синтезу» (Стельмах С. П. Методологія історії // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2009. Т. 6 : Ла–Мі. С. 621–622. 784 с.; Ahmet Zeki Velidi Togan, Tarihte Usûl, 4-üncü Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1985, s. 28–35).

³ Бездрабко В.В. Методологія історії // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2013. Т. 10 : Т–Я. С. 45–47. 784 с. : іл.

⁴ Omeljan Pritsak, Rusların Kökeni, Omelyan Pritsak Armağanı (A tribute to Omeljan Pritsak), Editörler: Prof. Dr. Mehmet Alparı, Doç. Dr. Yücel Öztürk, Sakarya Üniversitesi Yayını Nu : 51, Türkiye 2007, s. 41–97 (Zaporog Kazakları Hakkında, Bk.: s. 90–97); Брехуненко Віктор. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII – XVIII ст.. Київ : Темпора, 2014. С. 83–89. 504 с. Magocsi P. R. A History of Ukraine. Toronto: University of Toronto Press Inc., 1996, p. 195–260, 784 p.; Туранли, Фергад. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття). К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. С.19–28. 606 с.

турецького світу, а й їх використання у історичних працях. Тут доречно згадати той факт, що у своїх дослідженнях український історик-сходознавець Ярослав Дашкевич наголошував на важливому значенні тюркського чинника в українській історії Середньовіччя та Нового часу загалом, а також у формуванні Запорозької Січі як потужної військово-політичної сили на степовому кордоні між Європою та Азією в середині XVI ст.⁵ У цьому контексті відомий учений-мовознавець Василь Лучик у своєму дослідженні щодо проблематики тюркізмів в топонімії України наголошував: «Пік активних стосунків між українцями і тюрками припадає на 2 періоди – Київської Русі та Запорозької Січі, яка являла собою демократичну військово-господарську козацьку державу на чолі з обраним гетьманом»⁶. Наприклад: ойконім *Кілія* виник у результаті онімізації відносного прикметника на -ли /-лі, -лий / -лій з основою *кил, кіл*, що означає «гірська порода, різновид вибільних глин у Криму», що в українській мові є запозиченням з турецької мови⁷. Продовжуючи зазначену тезу варто зазначити, що український тюрколог Григорій Халимоненко зазначає, що «...серед тюркізмів української мови іноді трапляються й такі запозичення, причину входження котрих ніби й неможливо пояснити фактором смислової необхідності чи мотивами евфемістичного або експресивного добору..., зіставлення значень таких слів у мові-джерелі й українській дозволяє зрозуміти причину їхніх

⁵ Дашкевич Ярослав. Тюркские источники об Украине XVI–XVIII вв.: актуальные аспекты публикаций // Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2011. С.152–162. 792 с.; Дашкевич Ярослав. Українсько-турецькі політичні відносини в першій половині XX ст.: національний аспект // Україна дипломатична. Науковий щорічник. Вип. 11. Київ: Вид-во «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв Київської міської ради», 2010. С. 354–383. Турецька історіографія окреслює новий час періодом з 1453 до 1789 року: від часу здобуття Константинополя до Французької революції. Зрештою, така хронологія нового часу цілком логічно накладається на козацьку добу української історії.

⁶ Лучик Василь. Тюркізми козацької доби в топонімії України / *Turkic Loanwords of the Cossack Era in Toponymy of Ukraine. Uluslararası Türkiye – Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500 – 1800) / Взаємини між Україною та Туреччиною: козацька доба (1500 – 1800 pp.) / International Symposium on the Relations Between Turkey and Ukraine: The Qazaq Period (1500 – 1800). Bildiriler. Edütörler: Volodimir Melnik, Mehmet Alpagru, Yücel Öztürk, Ferhat Turanlı, Muhammed Bilal Çelik, İstanbul, Çamlıca, 2015, s. 53–64.*

⁷ Лучик Василь. Назв. праця. С. 56–57.

смислових змін...»⁸. Наприклад: тюркізм *килим*, попадаючи в мову українського населення, стає спершу дублетом іншого, тюркського за походженням терміну *ковер*, який на той час вже став означати реалію позбавлену екзотики – адже *коври* почали виробляти навіть у домашніх умовах⁹.

Зазначена обставина зумовлює в сучасній українській тюркології, зосібна славістиці нагальну потребу вивчення мовних контактів і запозичень, як одну з головних проблем у інтерлінгвістиці, а також джерелознавчого опрацювання османсько-турецьких рукописних документів, що належать до козацького періоду, і насамперед документів з архівних фондів, літописів, історіографічних творів, картографічних матеріалів, зокрема топонімії, та залучення у науковий обіг поданих у них відомостей з історії України козацької доби¹⁰. Адже, справді, саме джерельний матеріал згаданих рукописних документів містить цінні відомості, залучення яких до джерелознавчого вивчення розкриває додаткові можливості для розуміння як історії українського козацтва, так і дослідження механізму взаємодії мов¹¹.

⁸ Халимоненко Григорій. Турецька лексична скиба українського словника. Ч. 1. Київ : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2010. С. 7. 362 с.

⁹ Там само.

¹⁰ Щодо власне тюркських рукописних джерел, то під ними розуміють комплекс писемних та інших пам'яток історії, виконаних авторами, що походять із країн, населених тюркськими етносами: огузами, уйгурами, кипчаками, турками-османами, зокрема кримськими татарами тощо. Про тюркські історичні джерела докладно див.: *Ahmet Zeki Velidi Togan, Tarihte Usûl, 4-üncü Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1985, s. 206–212.*

¹¹ Халимоненко Григорій. Назв. праця. С. 5–14.